

ARCHEOLOGIE 2017

Recent archeologisch onderzoek
in Vlaams-Brabant

VLAAMS-
BRABANT

COLOFON

Deze brochure werd uitgegeven door de provincie Vlaams-Brabant in opdracht van de deputatie.

Redactie: Hadewijch Degryse, dienst erfgoed, provincie Vlaams-Brabant

Lay-out: grafische cel, provincie Vlaams-Brabant

V.u.: Provincie Vlaams-Brabant, Provincieplein 1, 3010 Leuven

D/2017/8495/18

VOORWOORD

In 2017 komt het Onroerend Erfgoeddepot Vlaams-Brabant op kruissnelheid. Achter de schermen werd de infrastructuur geoptimaliseerd door structurele ingrepen. Een groot aantal archeologische ensembles kreeg een bewaarplaats in het depot. De depotbeheerder verpakte en registreerde ettelijke honderden zakjes en doosjes met aardewerk scherven, metalen voorwerpen, stenen werktuigen, enzovoort.

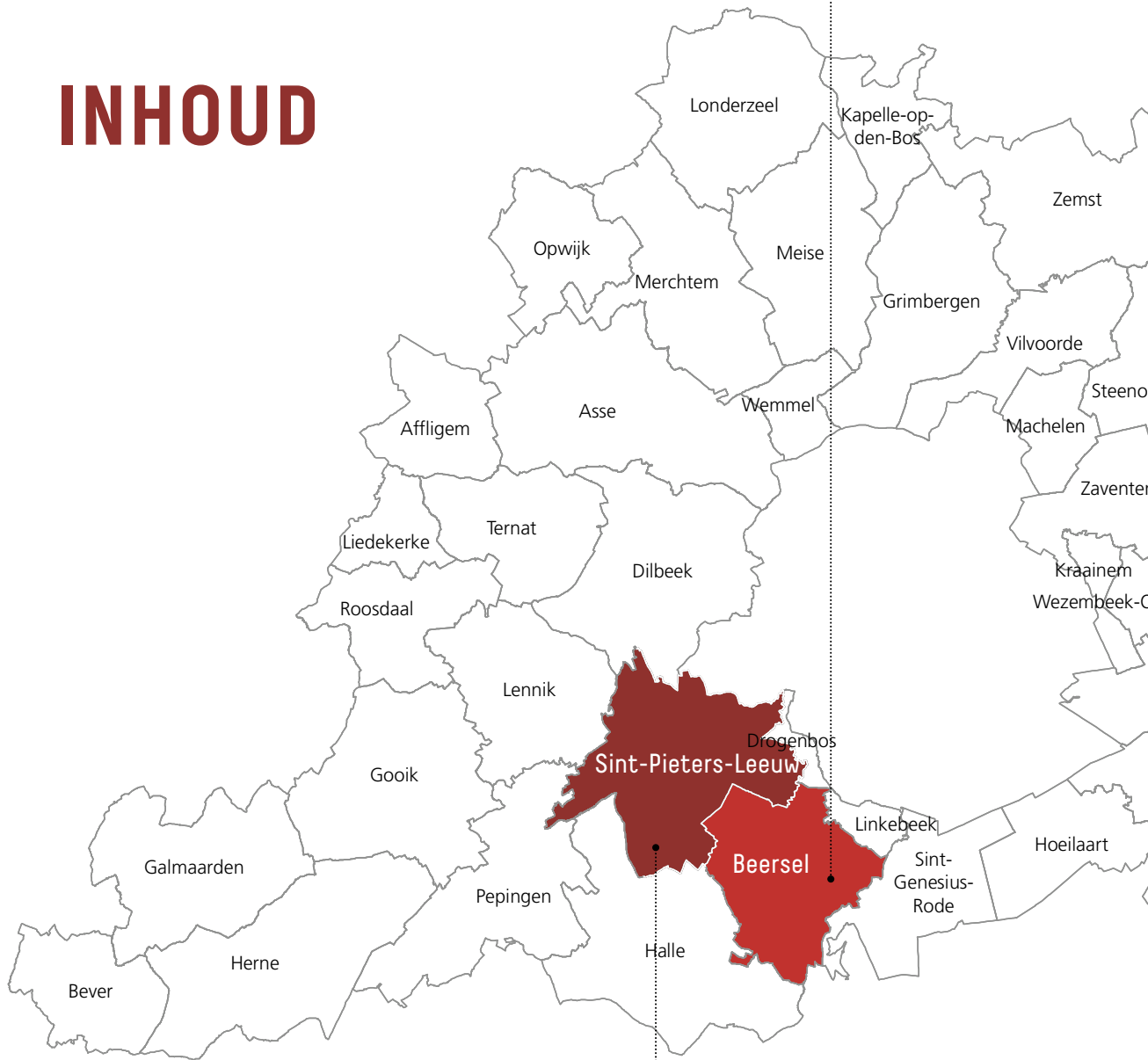
Maar we komen ook stilletjes aan naar buiten. Via een digitale nieuwsbrief tonen we regelmatig een voorwerp of activiteit uit het depot. En vanaf november gaan we ook op pad langs diverse gemeentes met een tentoonstellingskast. In deze kast plaatsen we telkens een archeologisch ensemble in de kijker. Zo kan je meer ontdekken over archeologie en opgravingen in je eigen streek.

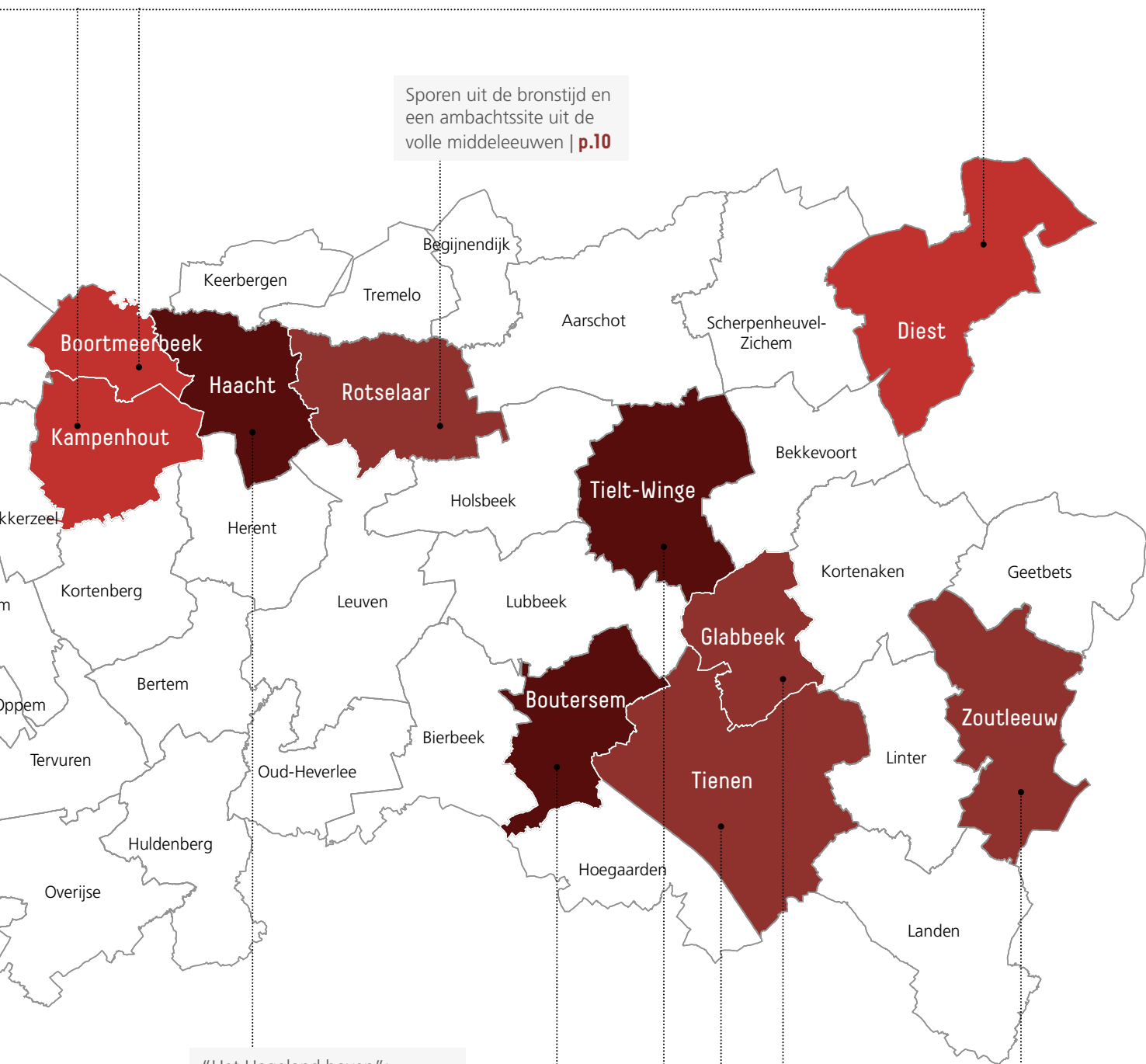
Tom Dehaene
gedeputeerde voor erfgoed
provincie Vlaams-Brabant

Het Onroerend Erfgoeddepot
Vlaams-Brabant vertelt | **p.34**

INHOUD

Archeologische begeleiding van de
hermeandering van de Zuunbeek te
Sint-Pieters-Leeuw | **p.14**

Sporen uit de bronstijd en een ambachtssite uit de volle middeleeuwen | **p.10**

"Het Hageland boven": archeologische toevondsten in Vlaams-Brabant eind 2016 en 2017 | **p.28**

De erosie van de Tiense Tumuli gemeten met een drone | **p.16**

Overblijfselen van de stadsomwallingen van Zoutleeuw: zie jij wat ik zie? | **p.20**

Lancaster-bommenwerper opgegraven te Glabbeek | **p.7**

› De bodem werd gezeefd, en Dany Saey vond Britse munten (foto Cynrik De Decker/BAHAAT)

Lancaster-bommenwerper opgegraven te Glabbeek

Cynrik De Decker

Tijdens de Duitse bezetting waren het gebrom van vliegtuigmotoren en de condensstrepen van de overvliegende formaties voor de bevolking het teken dat de strijd nog lang niet beslecht was. Boven België kwamen op vijf jaar tijd (1940-1945) zo'n zesduizend vliegtuigen en hun bemanning aan hun eind. Doorgaans lieten deze incidenten hun sporen na in de bodem. Sinds de ondertekening van het Protocol Luchtvaartarcheologie worden ook deze artefacten beschouwd als bodemarchief. In november 2016 werd te Bunsbeek (Glabbeek) een Avro Lancaster-bommenwerper opgegraven.

Tijdens de voormiddag van 5 maart 1945 verlieten de Lancasters van 514 Squadron de startbaan van Waterbeach (Cambridgeshire). Het klimmen in de lucht met 5000 kilo bommen aan boord en nog eens zoveel brandstof, ging moeizaam. De formatie van 170 bommenwerpers werd boven de Noordzee gevormd, de koers uitgetekend richting Gelsenkirchen.

De schaarse Bunsbeekse ooggetuigen herinnerden zich zeventig jaar later het aanzwellend geluid van de bommenwerper, en hoe die zich in de drassige weide boorde. Een krater vulde zich snel met water waarop brandstof dreef, en waarrond grote stukken aluminium geslingerd lagen. Snel werd duidelijk dat dit alles was wat overbleef van de Lancaster met serienummer NN775 en haar be-

mannig. Een Brits onderzoeksteam ploeterde maanden na de crash in de koude modder, tastend naar resten van de bemanning. Die schamele overblijfselen werden dat jaar begraven in de tuin van het militaire hospitaal van Heverlee, onder een kruis met de vermelding "Bomber crew (perhaps 5) Killed 5-3-45". ("Bommenwerpersbemanning (misschien 5) omgekomen op 5-3-45").

Zware verliezen

Doorgaans bemanden 7 vliegeniers zo'n Britse bommenwerper: piloot, navigator, bommenrichter, radiotelegrafist, boordwerktuigkundige en twee boordschutters. Voor de jongemannen van RAF Bomber Command was de kans op overleven vrij gering. Van een bemanning werd verwacht om dertig missies te vliegen, vooraleer tijdelijk van de operaties te worden gehaald. Achteraf zou blijken dat slechts 1 op 4 dit heelhuids overleefde. RAF Bomber Command verloor in 5 jaar oorlog 55 000 mensen.

De zeven mensen die in de Pamelenastraat stierven, waren aan hun zevende missie toe. Deze "crew" stond onder leiding van de 23-jarige Flying Officer Holman Kerr, een Noord-Ier. Vijf vliegeniers waren afkomstig van het Verenigd Koninkrijk, maar er waren er nog twee die van veel verder kwamen.

› Zijaanzicht van de Lancaster NN775 (tekening Alexander Vandenbohede)

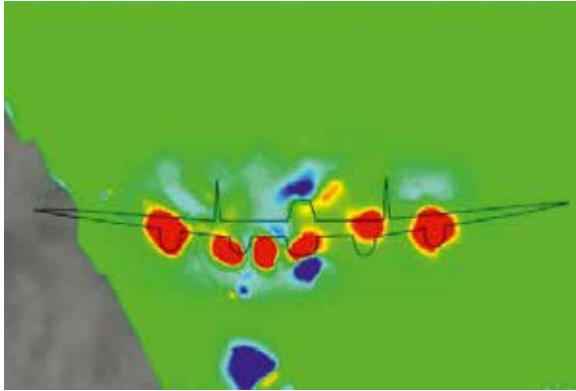
› Het wrak van de NN775 werd weer in mekaar gepuzzeld en tentoongesteld te Glabbeek (foto Cynrik De Decker/BAHAAT)

› Een propellorblad van de Lancaster is opgericht als monument aan het gemeentehuis van Glabbeek (foto Cynrik De Decker/BAHAAT)

› De families van de slachtoffers tijdens de plechtigheid op de begraafplaats te Heverlee (foto Cynrik De Decker/BAHAAT)

› Het magnetometrisch signatuur na detectie van de crashplaats - dit kwam precies overeen met de contouren van het vooraanzicht van de Avro Lancaster (Bom-Be BVBA)

Flight Sergeant Allan Olsen gaf zich in oktober 1942 present in het rekruteringskantoor van zijn geboortestad Toowoomba, in het Australische Queensland. Een Lancaster-bommenwerper was 21 meter lang en in de staart was een geschutskoepel gebouwd. In die eenzame positie zat iemand met een zwarte huidskleur: Sergeant Herbert Thomas was afkomstig van vroegere slaveneiland Jamaica.

Detectie en opgraving

Onder impuls van Ben Cleynen en André Bruyninckx vroeg de gemeente Glabbeek het bedrijf Bom-Be om een detectie uit te voeren, om zo meer informatie te bekomen over wat zich in de ondergrond bevond. Deze bodemscan gaf een verrassend resultaat: de vier motoren en de romp waren duidelijk afgetekend in de magnetometrische data.

Wat met Lancaster NN775 gebeurd was, was de onderzoeksvraag van een archeologisch team, samengesteld door leden van BAHAAT/Luchtvaartgeschiedenis.be en Planehunters, en dat mee gecoördineerd werd door een team van ervaren archeologen onder leiding van Simon Verdegem en Maarten Bracke. De ochtend van 11 november 2016 startte de opgraving. Een team van ruim zestig mensen bleef drie dagen aan de slag.

Over vrijwel de hele lengte vonden we restanten van de vleugels. Aan de hand van de vondst van de rubberboot (de "dinghy"), welke zich in de stuurboordvleugel bevond, kunnen we bepalen hoe het vliegtuig in de bodem verdween. We zeefden de aarde uit de krater om alle stukken te recupereren. Terzelfdertijd registreerden we de oorspronkelijke ligging met GPS. De bodemverkleuringen verraadden ons tot waar de bergingsactiviteiten van 1945 reikten. Aangezien tot onder de inslagkrater, in de moederbodem kon gegraven worden, gaan we er van uit dat bij dit onderzoek alle resterende wrakdelen van de NN775 geborgen werden.

Alle vier de Rolls Royce-motoren, de beide landingsgestellen, en belangrijke delen van de romp kwamen na meer dan 70 jaar terug aan de oppervlakte. Zoals verwacht troffen we ook stoffelijke resten en heel wat persoonlijk materiaal aan. Deze werden, na een onderzoek door een fysisch antropologe, tijdens een plechtigheid samen met de betrokken families op de begraafplaats van Heverlee, bijgezet.

Het onderzoek hielp ons een aantal onderzoeksvragen te beantwoorden. Zo vertelde de stand van de bomhaken ons dat de bemanning haar opdracht volledig uitgevoerd had: de explosieve lading lossen boven Gelsenkirchen. Maar de dood moet onverwacht snel toegeslagen hebben, want de bemanning van de NN775 heeft geen aanstalten gemaakt om het vliegtuig te verlaten – het archeologisch onderzoek wees uit dat elk van hen nog in de positie zat op het moment dat de Lancaster tegen de bodem sloeg.

Het wrak werd voor de expo in Glabbeek in mei 2017 gereconstrueerd tot een tastbare getuigenis aan de oorlog in de lucht. Het meest aangrijpende stuk was het polsuurwerk van een van de slachtoffers, met de wijzers op 14u.35 – het moment dat zeven mensen het leven lieten.

Contactgegevens

› Cynrik De Decker
 Luchtvaartgeschiedenis.be/BAHAAT
 www.lancasterglabbeek.weebly.com

Sporen uit de bronstijd en een ambachtssite uit de volle middeleeuwen

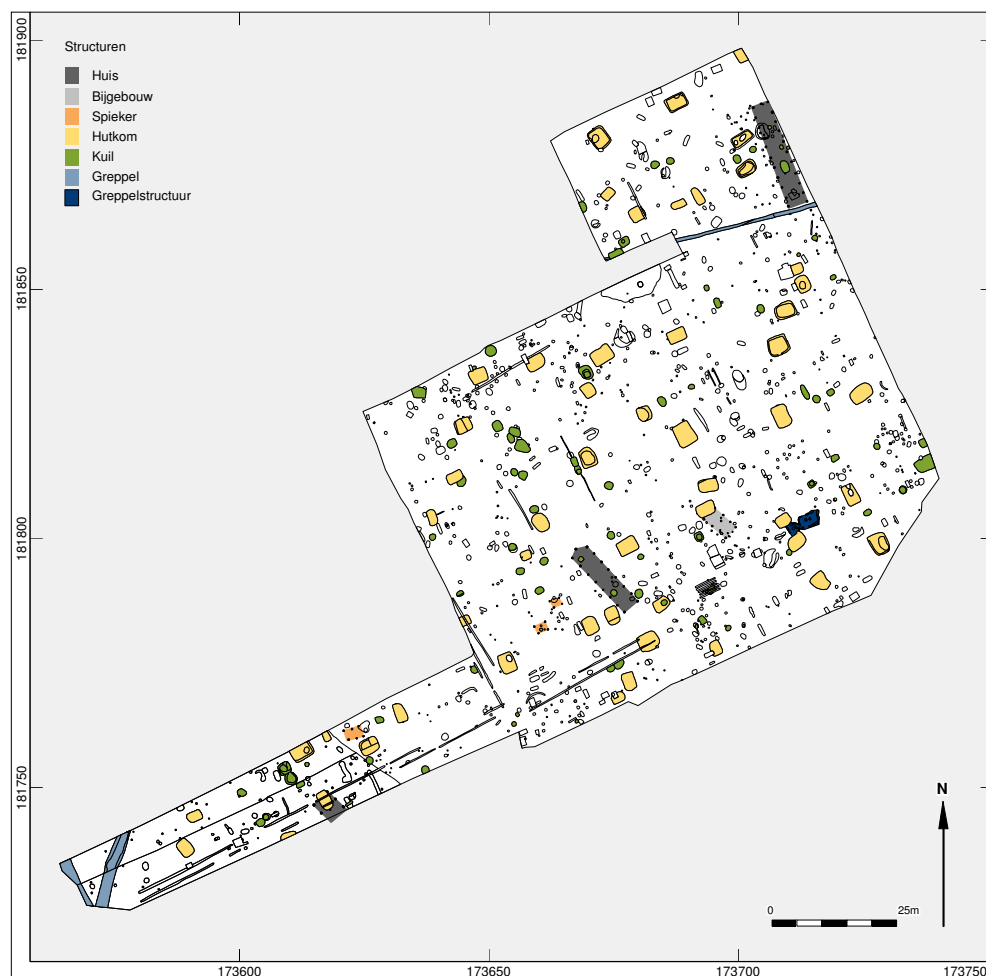
Een archeologische opgraving aan de Molenstraat en Wijngaard te Rotselaar

Peter Hazen

Kader

In het voorjaar van 2016 voerde het Vlaams Erfgoed Centrum een archeologische opgraving uit aan de Molenstraat en Wijngaard te Rotselaar. Op deze locatie wenst Durabrick in samenwerking met de gemeente Rotselaar een verkaveling te realiseren. Tijdens een archeologische prospectie werden binnen het projectgebied sporen uit de metaaltijden, Romeinse periode en middeleeuwen opgetekend. Daarom adviseerde het agentschap Onroerend Erfgoed een archeologisch vervolgonderzoek.

Het projectgebied situeert zich aan de westelijke rand van het centrum van Rotselaar. Het plangebied ligt voor het grootste deel op een ouder rivierterras van de Dijle. De Dijle stroomt net ten westen van de opgravingslocatie. Hier bestaat de bodem uit sterk zandige leem, afgedekt door een plaggendek uit de middeleeuwen. In het westelijke smalle deel van het plangebied zijn jongere rivierafzettingen van de Dijle aangetroffen. De bodem bestaat er uit sterk zandige leem en het plaggendek ontbreekt.

› Structurenkaart van de opgraving.

Resultaten

Tijdens de opgraving registreerden we in totaal 1112 sporen. Ze kunnen voornamelijk worden toegewezen aan twee perioden: de bronstijd en de middeleeuwen. De site kent een hoge sporendensiteit. De sporen uit de genoemde perioden zijn over het volledige opgravingsgebied aangetroffen. De datering is voornamelijk gebaseerd op het aardewerk uit de sporen. Daarnaast konden we op basis van een gelijkaardige vorm en opvulling veel sporen aan een specifieke periode toewijzen.

Bronstijd

De oudste sporen van bewoning dateren uit de midden-bronstijd. Deze sporen zijn ruwweg toe te wijzen aan drie clusters: één in het uiterste noordoosten, één centraal in de onderzoekszone en één in de smalle strook in het westen. Uit de sporen zijn zeven structuren gereconstrueerd: twee of drie huisplattegronden en

vier bijgebouwen. De huizen hebben een typische smalle maar langgerekte structuur. Rondom de gebouwen werden nog zestien kuilen uit de bronstijd geregistreerd.

De structuren behoren tot drie afzonderlijke erven. De erven bestonden uit een huisplattegrond, een groter bijgebouw en daaromheen enkele spiekers en kuilen. Het vee zal binnen het huis gestald zijn. De spiekers werden gebruikt voor de opslag van de oogst. We kunnen moeilijk achterhalen welke activiteiten in het grotere bijgebouw plaatsvonden. Mogelijk was deze ingericht als werkplaats. Ook de functie van de kuilen is niet bekend. In de loop der tijd verplaatsten de huizen zich over het terrein als gevolg van de uitputting van akkers, een fenomeen dat we ook wel 'zwerfende erven' noemen.

Tot de vondsten behoren kleine hoeveelheden aardewerkscherven, stukjes silex en enkele stukken steen. Eén steenfragment is bijzonder te noemen. Dit is van vesiculaire lava, een steensoort die gebruikt werd als maalsteen, en vanuit het Duitse Rijnland moet zijn geïmpor-

› Eén van de huisplattegronden uit de bronstijd.

teerd. Het is één van de vroegste voorbeelden van deze steensoort in Vlaanderen. Uit de stalen die we uit de kuilen namen, leiden we af dat de bronstijdbewoners op deze locatie graan verbouwden. De huisplattegronden van Rotselaar vertonen grote gelijkenissen met die van de site Kampenhout-Tritsstraat, die op slechts ongeveer 15 km afstand richting het westen ligt. Op de flank van een dekzandrug zijn hier drie grotere gebouwstructuren met een gelijkaardige opbouw opgetekend. Ook het aardewerk van beide sites kent overeenkomsten. Bijzonder is hierbij dat het aardewerk van de zogenoemde 'Hilversum-cultuur' voor een deel is verschaald met silex. Dit is ongebruikelijk. Over het algemeen wordt kwartsgruis aan de klei toegevoegd. Uit de (zand)leemstreek van de provincies Vlaams-Brabant en Limburg zijn echter nog wel enkele voorbeelden bekend. Wellicht is hier sprake van een regionale aardewerkgroep.

Uit de late bronstijd zijn alleen kuilen opgetekend. Deze komen ook voor ter hoogte van de sporen uit de midden-bronstijd. Dit laat zien dat de vindplaats voor een lange periode binnen de bronstijd een gunstige bewoningslocatie was. De bronstijdbewoners keerden steeds terug naar dezelfde plaatsen.

Middeleeuwen

Op het ganse terrein komen zeer veel sporen uit de vroege en met name de volle middeleeuwen voor. Ze behoren echter niet toe aan een nederzetting. Paalsporen van huizen zijn niet gevonden. Het gaat om een ander soort site, met bijzonder veel hutkommen en kuilen.

Ruim 50 sporen interpreteren we als hutkom. Een hutkom is een rechthoekige structuur die gedeeltelijk was

ingegraven. Dit had zijn voordelen, aangezien de wanden minder hoog opgericht hoefden te worden en de temperatuur in de winter en in de zomer vrijwel constant bleef. De hutkommen werden niet bewoond. Ze werden gebruikt voor opslag of voor het uitvoeren van specifieke ambachten. Ze worden geassocieerd met de Germaanse volkeren en worden in Vlaanderen voor het eerst aangetroffen op sites uit de Laat-Romeinse tijd. Uit de volle middeleeuwen worden ze echter zelden aangetroffen. Het grote aantal hutkommen te Rotselaar maakt de site dus erg bijzonder.

Naast de hutkommen vormen de kuilen een belangrijk element binnen de middeleeuwse vindplaats. Er zijn 61 kuilen uit de middeleeuwen opgetekend, die overwegend een behoorlijke diepte hebben. De kuilen lijken steeds in combinatie met een hutkom voor te komen, waarbij per hutkom één of twee kuilen aanwezig waren. De kuilen liggen vaak binnen enkele meters afstand van de hutkom. Het lijkt om een soort van silokuilen te gaan, waarin granen tijdelijk konden worden opgeslagen.

Tussen twee hutkommen zijn diverse ondiepe greppeltjes opgetekend. Deze lijken een ruimte van ongeveer 3,5 bij 3,2 m af te bakenen, die in verbinding staat met beide hutkommen. Vermoedelijk betreft het een werkruimte, die meer in de open lucht gelegen was. De paalsporen, die binnen de omgreppelde zone zijn opgetekend, ondersteunden wellicht een werkbank of een ander werktuig.

Op de site zijn erg veel maal- en molenstenen gevonden; in totaal zou het om minimaal negen kleine molenstenen en drie handmolens kunnen gaan. De molenstenen zijn gemiddeld 60-62 cm groot. Een deel van de gebruikte steensoorten is afkomstig uit de regio: fijnkorre-

› Een coupe van een hutkom met duidelijk twee diepe paalsporen aan de korte zijden.

› Enkele fragmenten van de molenstenen

lige, lichtbruine zandsteen en zandige kalksteen. Andere steensoorten zijn van grotere afstand aangevoerd; dit zijn vesiculaire lava, caverneuze silex en ongesorteerde, kwartsitische zandsteen. De molenstenen verschillen steeds in vorm, afwerking en afmeting. Dit duidt erop dat deze afwerking door de molenaar zelf is gedaan. De meeste van deze maal- en molenstenen zijn blijkbaar als halffabrikaten vanuit de groeven aangeleverd. Alle maal- en molenstenen zijn (op)gebruikt. De botanische resten uit de kuilen laten zien dat er op de site diverse graansoorten werden gemalen.

Een vindplaats met zoveel hutkommen uit de volle middeleeuwen is niet bekend in Vlaanderen. We hebben bij de huidige opgraving dus te maken met een bijzondere vindplaats. Het gaat hier om een ambachtelijke site waar gedurende langere tijd één of meer molens hebben bestaan, die graan hebben gemalen. Het type molen waar de kleine molenstenen bij gebruikt zijn is naar alle waarschijnlijkheid een rosmolen geweest. Welke activiteiten precies in de hutkommen plaatsvonden, hebben we nog niet kunnen achterhalen. De ambachtelijke site is langdurig in gebruik geweest, en kende vermoedelijk zijn hoogtepunt in de periode 900/950 – 1075/1100. Maar ook in de periodes ervoor en erna vonden ambachtelijke activiteiten plaats.

Interessant is dat er op slechts 300 meter van de site een historische watermolen staat, die in schriftelijke bronnen al in 1217 wordt vermeld. In dat jaar sterft de heer van Rotselaar en erft zijn zoon onder andere de molen. Of

het opgegraven terrein ook tot de bezittingen van de heer van Rotselaar behoorde, is niet bekend, maar als dit wel het geval was, zou de mogelijke rosmolen een voorloper van de watermolen kunnen zijn. Het grote aantal molenstenen en de zeer diverse herkomst daarvan wijst eerder op een welgestelde eigenaar met goede handelscontacten dan op een lokale ambachtsman.

Besluit

Bij het archeologisch onderzoek aan de Molenstraat en Wijngaard te Rotselaar onderzocht het Vlaams Erfgoed Centrum bewoningssporen uit de bronstijd. Daarnaast zijn ook een groot aantal sporen van een ambachtssite uit de middeleeuwen opgegraven. De omvang van deze site, met een zeer groot aantal hutkommen en maalstenen, maakt de site uniek voor Vlaanderen. De resultaten laten zien dat de molenaarsactiviteiten aan de Molenstraat veel verder teruggaan in de tijd dan gedacht.

Contactgegevens

› Peter Hazen
 Vlaams Erfgoed Centrum
 Ten Briele 14 bus 15
 8200 Sint-Michiels (Brugge)
 Tel + 32 (0)471 23 51 26
info@vlaamserfgoedcentrum.be
www.vlaamserfgoedcentrum.be

Archeologische begeleiding van de hermeandering van de Zuunbeek te Sint-Pieters-Leeuw

Ron Bakx & Tina Dyselinck

Reeds enkele jaren plande de Vlaamse Milieumaatschappij de hermeandering van de Zuunbeek om meer bergingscapaciteit voor water te hebben bij hevige regenbuien. Dat dit noodzakelijk was, bewees onder andere een wolkbreuk op 7 juni 2016 waardoor het waterpeil in de beken rondom Sint-Pieters-Leeuw 2 meter steeg binnen anderhalf uur. Op 8 juni stond het waterpeil van de Zuunbeek op sommige plaatsen zelfs 3 meter hoger dan normaal. Slechts 2 weken later startte het herinrichtingsproject. In het kader van dit project voerde BAAC Vlaanderen (in samenwerking met ARCHEBO) tussen 20 en 30 juni 2016 een archeologische opgraving uit op de delen waarvan de totale breedte van de ingreep aan het oppervlak breder was dan 9 m. Dit was het geval voor een aantal brede meanders en een drietal paaiplaatsen.

Het archeologisch onderzoek bestond uit een werfbegeleiding, waarbij we na het aantreffen van belangrijke archeologische relictten meteen overgingen op een vervolgonderzoek. In één zone voerden we meteen een archeologische opgraving uit. We troffen namelijk vier gelijkaardige paalsporen aan, die een structuur vormen bestaande uit twee rijen palen. De tussenafstand tussen beide rijen is ongeveer vijf meter. De palen situeerden zich in leem, vermoedelijk het pleistoceen moedermateriaal. In de directe omgeving van de structuur werden beekafzettingen van de oude loop van de Zuunbeek aangetroffen.

Opvallend is dat op het Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen aan de overzijde van de beek in het verlengde van

• Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen met weergave van de aangetroffen structuur en de beekafzettingen.

de aangetroffen structuur een langwerpige verhoging in het landschap te zien is. Dit hoger gelegen deel heeft op historische kaarten ook een apart perceelsnummer.

We menen dat de lineaire verhoging een talud voor een brugconstructie was. Het talud situeert zich op een punt waar de beekbedding smaller is (ongeveer 170 m) dan de onmiddellijke omgeving. Een ideale locatie voor een mogelijke oversteekplaats dus. De paalsporen zijn dan de restanten van een houten bekisting die het talud op zijn plaats moest houden. Een vergelijkbare constructie werd ook aangetroffen bij beekherstel van de Tungelroyse Beek bij Stramproy (Nederlands Limburg). Dendrochronologisch onderzoek dateerde de taludversteving in de vroeg-Romeinse periode. Aangezien we aan de Zuunbeek slechts paalsporen vonden is een datering veel lastiger. We zien wel dat de beekvullingen ter hoogte van de taludversteving veel Romeins bouwmetaal bevatte (198 stuks). Het gaat onder meer om een wandscherf van terra nigra (donker gekleurd luxe-aardewerk) uit de 1ste eeuw of de eerste helft van de 2de eeuw en een laat-Romeinse dakpan. Naast Romeins aardewerk troffen we ook een drietal scherven uit de vroege middeleeuwen aan.

Een rij van 12 wilgenstaken in de beekafzettingen is het restant van een oeverbeschoeiing. Een dergelijke beschoeiing kan aangelegd zijn om afkalving van de oevers tegen te gaan. Twee paaltjes zijn gedateerd met behulp van een 14C-datering in de periode 1020-1190. Mogelijk was de brugconstructie vanaf de Romeinse tijd tot in de volle middeleeuwen in gebruik, hoewel dit op dit ogenblik nog niet met zekerheid bevestigd kan worden. Door kleine wijzigingen in de loop van de Zuunbeek kunnen oudere delen van het talud en het vele Romeinse vondstmateriaal verspoeld zijn geraakt. Een andere verklaring kan zijn dat de brugconstructie pas in de middeleeuwen gebouwd is met gebruik van bouwmetaal van een dichtbij gelegen Romeinse site.

We onderwerpen een aantal volmiddeleeuwse lagen van de beekafzettingen nog aan pollenanalyse, zodat

een reconstructie gemaakt kan worden van het landschap rondom de Zuunbeek in Sint-Pieters-leeuw in de volle middeleeuwen.

› Reconstructie van de gevonden Romeinse brug te Stamproy (@RAAP).

› Een Romeins dakpanfragment.

Contactgegevens

› Ron Bakx & Tina Dyselinck
BAAC Archeologie en Bouwhistorie
vlaamsbrabant@baac.be

De erosie van de Tiense Tumuli gemeten met een drone

Kris Vandevorst

Onlangs heeft een drone een 3D-model gemaakt van de Drie Tumuli in Tienen. Deze Gallo-Romeinse grafheuvels lijden zwaar onder erosie. Het agentschap Onroerend Erfgoed wil dat verval in kaart brengen met een nauwkeurige hoogtemeting. Hiervoor werkt Onroerend Erfgoed samen met twee andere Vlaamse instellingen. Een drone van het Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek (ILVO) voerde de metingen uit. De analyse van de data gebeurt door de afdeling Algemene Technische Ondersteuning (ATO) van het Departement Mobiliteit en Openbare Werken.

Waarom opmeten?

Archeologen vermoeden dat de grafheuvels bij hun aanleg, zo'n tweeduizend jaar geleden, meer kegelvormig waren en een stuk hoger dan nu. In de loop der jaren werden de zwaar beboste tumuli regelmatig beklommen, waardoor erosie vrij spel kreeg en de heuvels grondig van vorm veranderden. Ontwortelde bomen lieten kraters achter, wat het erosieproces nog versnelde. Om verdere aftakeling tegen te gaan liet de Stad Tienen in 2014 de bomen op de grafheuvels kappen met een premie van het agentschap Onroerend Erfgoed. Ook de erosiegeulen werden gedicht. Door nu een hoogtemeting uit te voeren, kan er in de toekomst bij een nieuwe meting nauwkeurig worden vastgesteld of de erosie ook daadwerkelijk is gestopt.

Hoe opmeten?

Omwille van de afmetingen van de tumuli werd niet gekozen voor de klassieke meetmethodes, maar voor een drone van het ILVO. Dit geeft op een snelle en gemakkelijke manier zicht op alle delen van de heuvels. Voor de opmeting worden op het terrein enkele fysieke meetpunten geplaatst waarvan de coördinaten worden ingemeten door een landmeter. Vervolgens maakt de drone een grote hoeveelheid foto's. Speciale software van het ATO maakt op basis daarvan een digitale puntenwolk, die de vorm van de grafheuvels beschrijft. De coördinaten van de puntenwolk worden gekoppeld aan de fysieke meetpunten, waardoor de wolk een meetbaar object wordt. Door de foto's van de drone te koppelen aan de puntenwolk kunnen orthofoto's (digitale luchtfoto's waarbij vervormingen werden gecorrigeerd) en 3D-beelden worden gemaakt.

Geschiedenis

De Gallo-Romeinse grafheuvels van Tienen zijn de laatste rustplaats van een zekere Marcus Probius Burrus, en zijn prominent ingeplant langs een Romeinse hoofdweg. Ze zijn al meerdere keren archeologisch onderzocht. In 1892 werd er letterlijk en figuurlijk een schat aan informatie opgegraven. Eeuwenlang bepaalden de grafheuvels het landschap, tot ze in de vorige eeuw stap voor stap ingesloten geraakten door bebouwing en industrie. Ze werden onzichtbaar vanaf de straat en verloederden. De Monumentenstrijd van 2006 haalde de Drie Tumuli uit de vergeethoek onder het motto: 'Red het graf van Marcus Probius Burrus'. Sindsdien werkt de Stad Tienen aan een opwaarderingsplan voor de omgeving.

*Dit artikel verscheen eerder op www.onroerenderfgoed.be.
Foto's Kris Vandevorst*

Contactgegevens

› Kris Vandevorst
Agentschap Onroerend Erfgoed -
Team Communicatie
kris.vandevorst@vlaanderen.be
www.onroerenderfgoed.be

Overblijfselen van de stadsomwallingen van Zoutleeuw: zie jij wat ik zie?

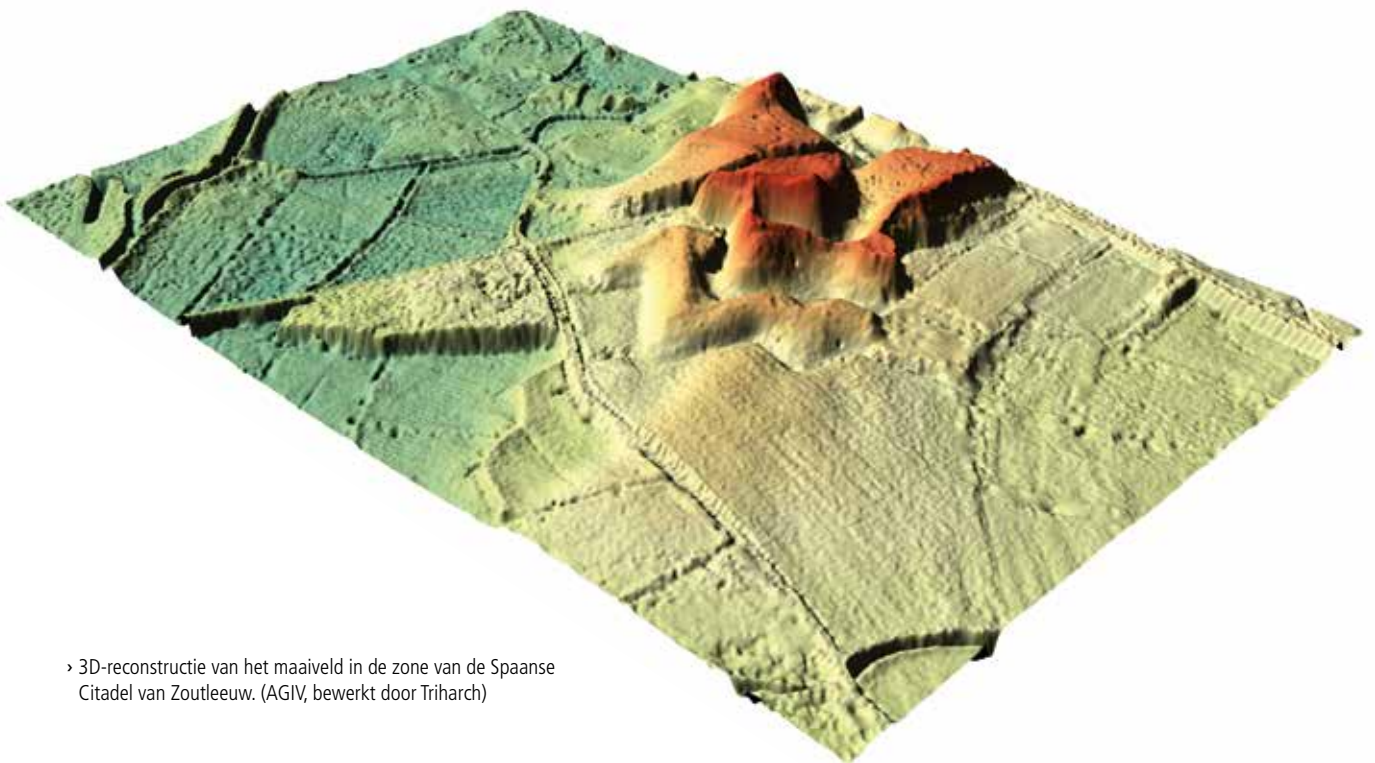
Walter Sevenants

Zoutleeuw heeft een rijke geschiedenis die niet alleen zichtbaar is via haar prachtige gebouwen zoals de Sint-Leonarduskerk, het Vleeshuis en het stadhuis. Elk perceel, gebouw of straat draagt deze geschiedenis in zich. Dit kunnen we mooi illustreren aan de hand van de 3 stadsomwallingen van Zoutleeuw. Van deze imposante bouwwerken is op het eerste zicht niet veel overgebleven. Een blik vanuit de hoogte op de stad toont echter een andere realiteit: de contouren en onderdelen van de stadsomwallingen zijn vanuit de lucht duidelijk zichtbaar. Vanop de begane grond mis je het totaalbeeld en zijn de tastbare overblijfselen van deze stadsomwallingen niet gemakkelijk herkenbaar. Zoals bij een ijsberg is slechts het topje zichtbaar, maar het grootste deel verborgen. Hoog tijd om kennis te maken met de wonderbaarlijke wereld van de zichtbare, en vooral onzichtbare overblijfselen van de stadsomwallingen van Zoutleeuw.

De 3 stadsomwallingen van Zoutleeuw

Zoutleeuw werd een 1ste keer omweld vóór 1133 door Godfried I, graaf van Leuven. De omwalling was 1.500m lang en had 5 poorten: de Truderpoort of Binnenpoort (1), de Wittepoort of 1ste Dalempoort (2), de Uithempoot (3), Hellepoort of Viermolenpoort (4), de Koe-poort of Dodenpoort (5). Er stonden minstens 12 torens. Op de kaart van Deventer (ca. 1560) zijn 12 torens getekend, maar toen was al een deel van de omwalling afgebroken en dus mogelijk ook al een aantal torens. De muur zelf was gebouwd uit natuur- en baksteen. Voor de muur lag een brede, waterdragende gracht.

In de veertiende eeuw kreeg Zoutleeuw een nieuwe omwalling. Hoewel de juiste ligging en datering van deze omwalling ter discussie staan, lijkt het toch waarschijnlijk dat de buitenste omwalling op de kaart van Jacob van Deventer overeenkomt met die 2de stadsomwalling. Deze omwalling is dubbel zo lang als de 1ste, ongeveer

› 3D-reconstructie van het maaiveld in de zone van de Spaanse Citadel van Zoutleeuw. (AGIV, bewerkt door Triharch)

3.000m. Ook deze omwalling had 5 poorten: de Uithempoot of Tiensepoot (3), de Dalempoot of Diersersche poort (6), de Truderpoort (7), de Koepoot of Dodenpoort (8) en het Klein Poortje of Nieuwwerk of vanaf de 18de eeuw ook Kunkenspoort genoemd (9). Het westelijk deel van de 2de omwalling lag op dezelfde plaats als de 1ste omwalling en werd daarin geïntegreerd. Drie torens en de Uithempoot hebben de 1ste en 2de omwalling gemeenschappelijk. Aan de andere zijden breidde de stad uit. Daar werden, op een paar honderd meter van de poorten van de 1ste omwalling, nieuwe poorten gebouwd. De zuidelijke uitbreiding gebeurde op expliciete vraag van de Dalscholieren zodat hun klooster binnen de veilige muren van de 2de stadsomwalling kwam te liggen. Verspreid over de wal lagen (minstens) 20 torens.

De fundering en het parament van de muur waren opgebouwd uit natuursteen. De opbouw van de binnenzijde uit baksteen. Mogelijk werd een deel van de 1ste omwalling afgebroken en het materiaal herbruikt voor de bouw van de 2de omwalling. De walgang was wellicht in hout. Voor de wal lag een natte gracht die aan de noordzijde ontdubbeld was.

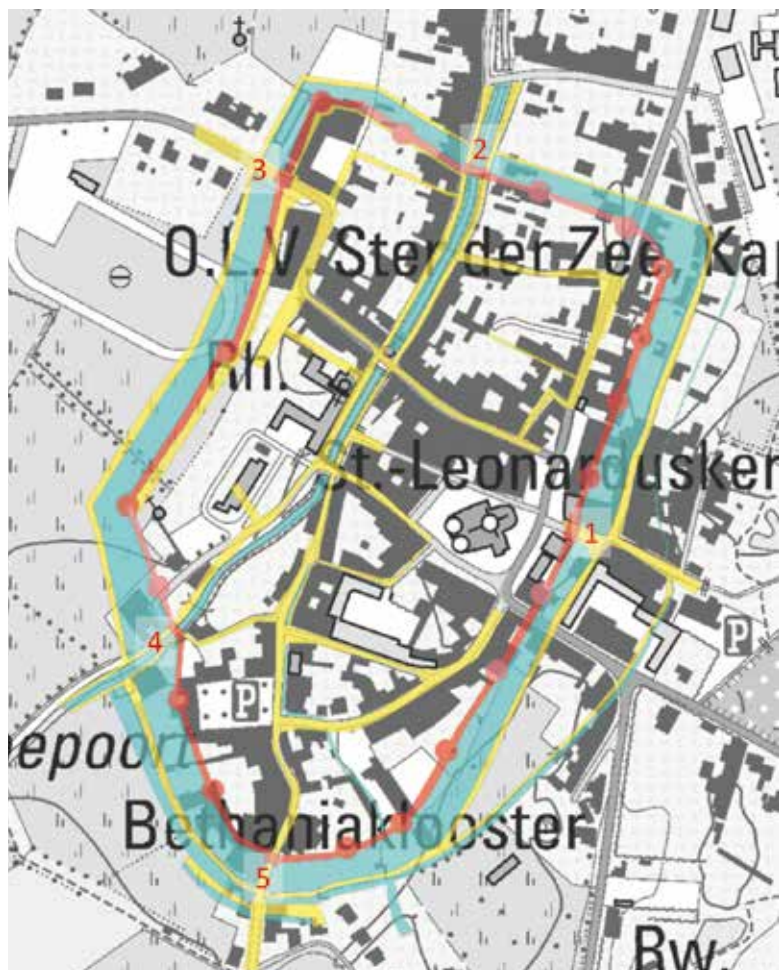
In 1642 zouden al aarden versterkingen voor de 3de omwalling aangelegd zijn onder gouverneur Francisco de Melo. Maar de grote bouwcampagne startte in 1666 en vormde de middeleeuwse stad om tot een ware vesting. Deze versterking werd niet in één keer gebouwd, maar kende verschillende verbouwingen, uitbreidingen, ... door militaire ingenieurs en vestingbouwkundigen zoals Antoine Van Marck en Vauban. Sommige plannen werden uitgevoerd, andere niet.

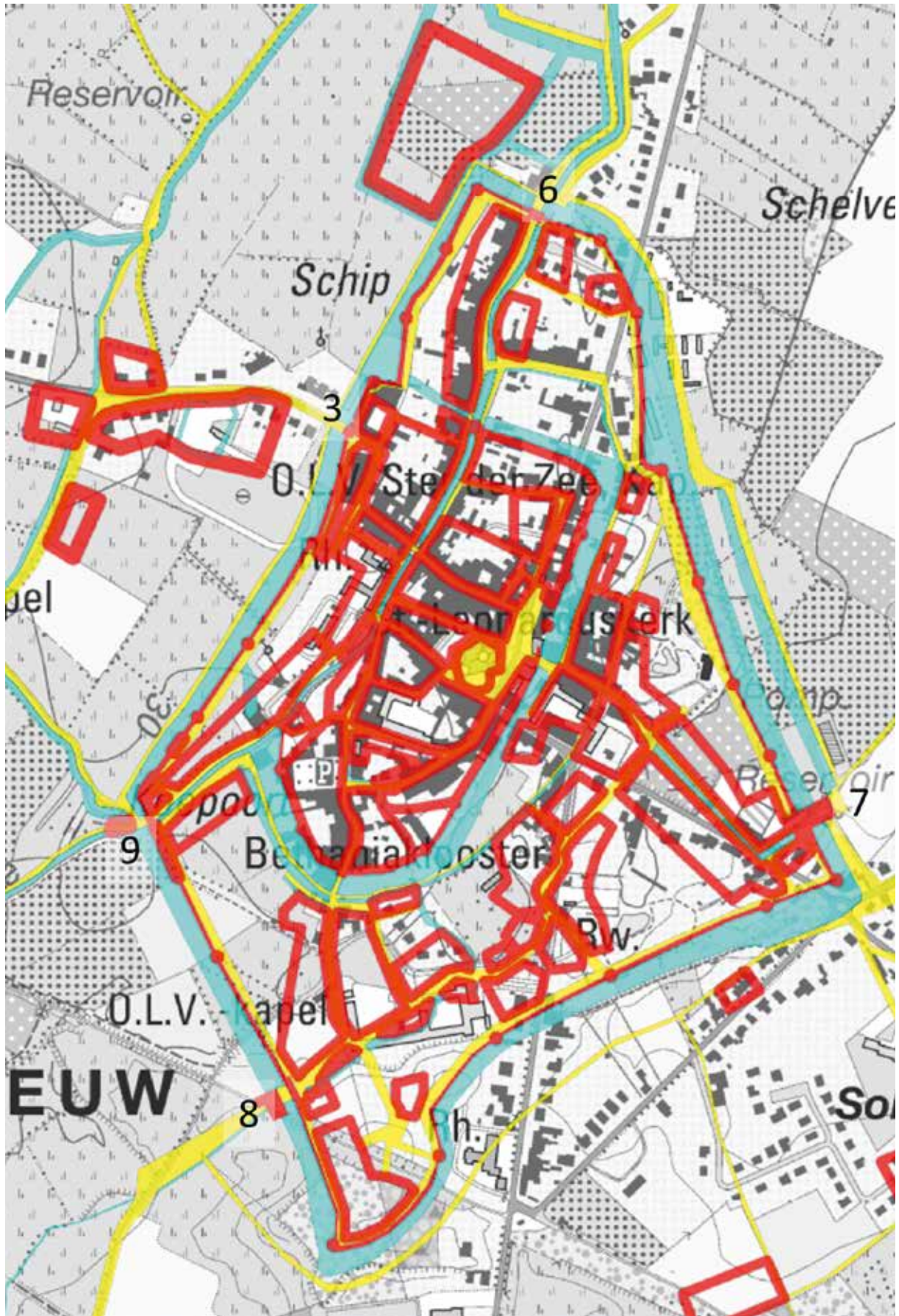
De volledige stad is vanaf dan omringd door een hoofdwal. Hiervoor is ofwel een muur van de bestaande stadsomwalling herbruikt die dan aan de stadzijde is aangeaard. Op andere plaatsen is een nieuwe wal gebouwd, al dan niet aangekleed.

Bovenop de hoofdwal ligt een aarden borstwering. Voor de hoofdwal ligt de hoofdgracht die vanuit oude torens of nieuwe bastions onder vuur gehouden kan worden. Op bepaalde plaatsen doorbreken poorten de hoofdgracht en –wal om de stad in en uit te kunnen. In de hoofdgracht liggen extra versterkingen om de poorten te beschermen: buitenwerken, zoals ravelijnen, halve manen, kroon- en hoornwerken. Zo versterken een barbacane en diverse voorwerken aan de oostzijde de Sint-Truidensepoort. Hoornwerken versterken de Kunkensepoort.

Voor de hoofdgracht lag een weg die gedekt wordt door een zacht glooiend glacis waarlangs de verdedigers zich ongezien rond de versterking konden bewegen. Verbredingen in deze weg, zogenaamde wapenplaatsen, lieten de verdedigers toe om te verzamelen voor een eventuele uitval. Voor het glacis lag soms een voorgracht.

› Reconstructie van de 1ste stadsomwalling van Zoutleeuw met aanduiding van de 5 stadspoorten (rode cijfers). (Triharch - Anteaagroup)

› Reconstructie van de 2de stadsomwalling van Zoutleeuw met aanduiding van de 5 stadspoorten (zwarte cijfers). (Triharch - Antegroup)

De Citadel van Zoutleeuw

Het zuidelijk deel van de stad werd omgevormd tot een citadel, waarvoor in 1670 het klooster van de Dalscholieren werd onteigend.

Bestaande structuren van de 2de stadsomwalling en landschappelijke elementen (de verhoogde positie van het klooster Dalscholieren en de lager gelegen drassige gronden) zijn gebruikt om de citadel te bouwen. Dit verklaart waarom de vesting geen zuiver geometrische vorm heeft.

De Citadel van Zoutleeuw kreeg een natte hoofdgracht en aarden versterkingen waarbij halve en volwaardige bastions elkaar afwisselen. In plaats van een klassiek glacis, groef men een 2de gracht tussen de stad en de citadel.

Aan de westzijde werd de middeleeuwse stadsmuur herbruikt om de hoofdwal aan te leggen. De middeleeuwse Koepoort fungeerde als toegang tot het werk. Ook de gracht van de middeleeuwse stadsomwalling werd op deze plaats gedeeltelijk opgenomen in de citadel-werken, maar aangepast en uitgebreid met voorwerken. Aan de zuid- en zuidwestzijde werd het areaal uitgebreid, waardoor de voormalige stadsgracht binnen de hoofdwal, op het terreplein van de citadel kwam te

liggen. Voorwerken kwamen ook aan de oostzijde voor. Resten van de middeleeuwse muur vormden de verbinding tussen het bastion Sint-Andries en de 1ste wal. Verderop vielen de middeleeuwse en de 17de eeuwse gracht weer samen. Binnen de citadel bleef de Sint-Sulpitiuskerk functioneren als garnizoenskerk en parochiekerk. Wat met de gebouwen van het klooster van de Dalscholieren gebeurde, is niet bekend.

De lager gelegen delen rond de stad, vooral aan de westzijde, konden via een netwerk van grachten/kanalen en sluizen onder water gezet worden. Deze strategische punten werden beschermd door de aanleg van o.a. schansen.

De zichtbare overblijfselen van de stadsomwallingen van Zoutleeuw

Wanneer je nu in Zoutleeuw rondwandelt, zie je weinig overblijfselen van deze 1ste omwalling. In 1980 kwamen op de hoek van de Grote Markt en de V. Betsstraat bij de restauratie van het herenhuis "De Rode Leeuw" in de zijgevel overblijfselen van de Sint-Truidensepoort aan het licht, bestaande uit een muur en een rond hoektoentje uit natuursteen. In een muur van het Gasthuis van de Grauwzusters zouden resten van de 1ste en/of 2de stadsomwalling bewaard zijn. Het is echter niet zeker of deze muurresten verband houden met de omwallingen van de stad.

› Reconstructie van de zone van de citadel van Zoutleeuw (3e stadsomwalling 1670-1740). (Triharch - Anteaagroup)

In tegenstelling tot de 1ste stadsomwalling, zijn van de 2de stadsomwalling wat meer overblijfselen in het stadsweefsel zichtbaar.

Achter het huidige gemeentehuis van Zoutleeuw staat in het stadspark het Heksenkot een ronde toren die later tot woning is omgevormd. Eerst dacht men dat deze toren tot de 1ste stadsomwalling behoorde. Maar een materiaalanalyse en een bouwhistorische studie van de onderbouw van het Heksenkot en een analyse van de historische kaarten bevestigen dat de fundering van het Heksenkot teruggaat tot een toren van de 2de stadsomwalling, meer bepaald de 2de toren ten westen van de (buitenste) Truiderpoort op de kaart van Deventer.

Langsheen een zijstraat van de Sint-Truidensesteenweg, tussen de achterzijde van de supermarkt Delhaize en een garage, dazomen funderingen. Een analyse van de historische kaarten toont aan dat dit restanten van de (buitenste) Truiderpoort zijn, onderdeel van de 2de stadsomwalling. Deze zijstraat is waarschijnlijk de weg die van de Truiderpoort naar de barbacane loopt. En ten westen van de Koepoort is in het weiland het tracé van de 2de stadsomwalling nog duidelijk zichtbaar.

Ook van de 3de stadsomwallingen zijn nog overblijfselen zichtbaar vanop de begane grond. In het noorden en het noordoosten is de imposante uitbouw van de versterking te volgen via de bestaande waterlopen, de perceelsgrenzen en reliëfverschillen. Op de hoek van de

Sint-Truidensesteenweg en de Ossenwegstraat, voor het gebouw van de Intercommunale Water Maatschappij, dazomen funderingen van de barbacane die vóór de Sint-Truidensepoort lag. In deze fase was het Heksenkot ingericht als kruitmazijn, waarvan de onderaardse opslag en de geknikte gang nog getuigen.

Onzichtbare overblijfselen van de stadsomwallingen van Zoutleeuw

De vaststelling dat er nog maar weinig resten van de 1ste stadsomwalling zichtbaar aanwezig zijn in Zoutleeuw, betekent daarom nog niet dat er geen meer aanwezig zijn. We zien ze misschien niet omdat ze verborgen liggen, achter recentere constructies of onder de grond. Zo zijn de muur en het hoektorentje van de 1ste stadsomwalling aan de Grote Markt tevoorschijn gekomen tijdens afbraakwerken. Werkzaamheden in en rond de stad ontsluitte al vaker delen van de stadsomwallingen. In 1982 werden graafwerken uitgevoerd voor de aanleg van de tuin van de Grauwzusters en het nieuwe rusthuis. Onderaardse gangen in de wallen van de citadel die toegang verschaften tot de opslagruimten en bastions van de citadel kwamen hierbij vrij.

Zo ook tijdens infrastructuur- en verfraaiingswerken aan de Kleine Gete in het stadscentrum en de collectorwerken even buiten Zoutleeuw van 1994 tot 1996. Na de "toevallige" ontdekking van deze resten, kon de sectie

› Superpositie van de reconstructies van de 2de stadsomwalling (kleur) en de zone van de citadel van de 3de stadsomwalling (lichtgrijs). (Triharch - Antegroup)

West-Europese Archeologie van de Afdeling Archeologie van de K.U.Leuven enkele archeologische waarnemingen verrichten. Spijtig genoeg vernielden graafwerken daarna de blootgelegde resten. De archeologische opvolging van deze werken leverde wel belangrijke informatie, maar tijd en geld voor degelijke archeologische opgravingen ontbraken.

Enkele belangrijke waarnemingen komen uit het noord(west)elijk en het zuidwestelijk deel van de stad. Zo stootte men bij de aanleg van een trap in het noordelijk gedeelte van de Schipstraat op een fundament van halfronde torens. De resten van de linkertoren waren volledig weggebroken, terwijl de funderingen van de rechertoren waarschijnlijk nog bewaard zijn in de ondergrond. Beide torens vormden een waterpoort, meer bepaald de Dalempoort van de 2de stadsomwalling.

In het noordwestelijk deel van de binnenstad werden, ter hoogte van de Dalempoort, twee parallelle, west-oost georiënteerde muren in natuur- en baksteen doorbroken. Waarschijnlijk maakten deze muren deel uit van de 2de stadsomwalling. In het zuidwesten van de binnenstad, op de linkeroever van de Kleine Gete werd het natuurstenen front van een halfronde toren weggebroken. Deze muurconstructies waren in de ondergrond nog zeer goed bewaard. Opsteyn identificeert deze resten met de hoektoren op de zuidwestelijke hoek van de buitenste omwalling op de kaart van Jacob Van Deventer. Op een overzichtsplan situeert Opsteyn de vindplaats echter meer ten noorden van de waterpoort "Kleine Poortje". Het is dus mogelijk dat deze resten niet overeenstemmen met de hoektoren, maar met de toren die op de kaart van Jacob Van Deventer iets meer ten noorden op de buitenste omwalling ligt.

Nog in het zuidwestelijk deel van de stad kwamen de funderingen van een waterpoort met sluizencomplex vrij. Deze resten maken mogelijk deel uit van het Kleine Poortken of Nieuwwerk.

In 2013 moest een archeologisch onderzoek naar de Spaanse Citadel en de stadsomwallingen van Zoutleeuw meer informatie geven met het oog op een bescherming van de citadel als archeologische site. Analyse van kaarten van de 16de eeuw tot en met de 19de eeuw en terreinonderzoek toonden aan in welke mate de stadsomwallingen in het algemeen en de Spaanse citadel in het bijzonder nog bewaard zijn gebleven. Uit dit onderzoek bleek duidelijk dat, ondanks de nefaste impact van infrastructuurwerken, nog belangrijke resten in de bodem bewaard zijn. Zo liet geofysisch onderzoek ons een blik werpen op restanten van gebouwen van de Citadel.

Reconstructie van de stadsomwallingen

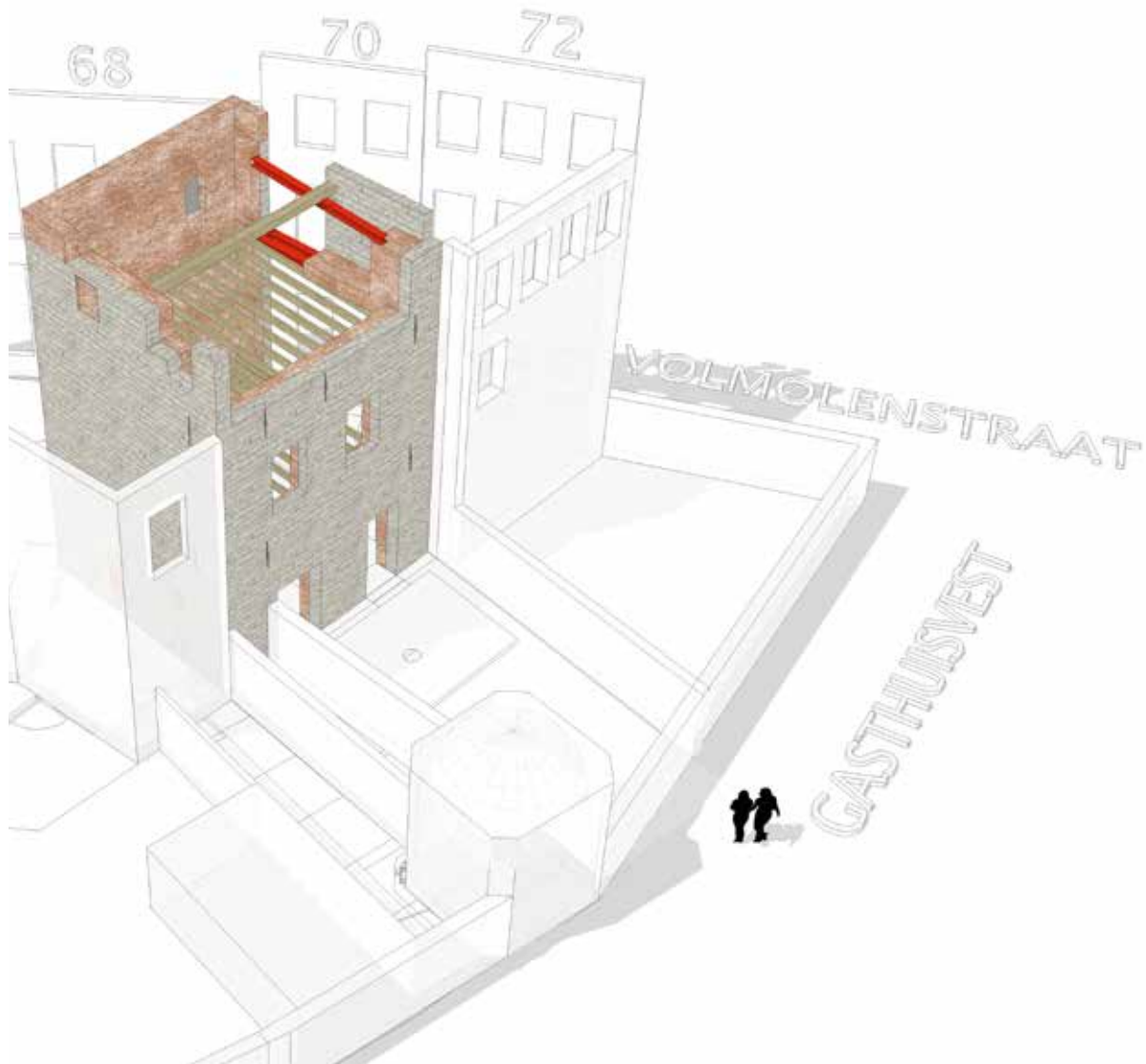
Het terreinonderzoek van 2013 was op zich vrij beperkt in oppervlakte. Maar de gedetailleerde analyse van de oude kaarten levert een belangrijke bron van informatie voor het lokaliseren van resten van de 1ste, 2de en 3de omwalling van Zoutleeuw.

De reconstructie van de 1ste stadsomwalling vulden we aan met torens waarvan we veronderstellen dat deze aanwezig waren. De resultaten van de automatische herprojectie stuurden we bij op basis van het Primitief Kadaster. Dit bleek vooral noodzakelijk voor de zone van de Sint-Jansparochie en van het Oud Begijnhof in het noordwesten van de stad.

Door deze aanvullingen en correcties kunnen we de ligging van de verschillende delen van de 3 stadsomwallingen van Zoutleeuw vrij nauwkeurig bepalen. Dit is een nauwelijks te onderschatten instrument in de zoektocht naar zichtbare én onzichtbare overblijfselen van de stadsomwallingen, citadel en voorwerken. Zo identificeerden we met deze cartografische analyse al niet minder dan 9 locaties waar een schans heeft gestaan.

In dergelijke cartografische analyse kunnen we ook de verschillende reconstructies op elkaar plaatsen. Dit hebben we o.a. gedaan met de reconstructies van de 2de en de 3de stadsomwalling voor de zone van de citadel. Hieruit blijkt duidelijk dat verschillende elementen van de 2de stadsomwalling herbruikt werden in de constructie van de citadel:

- De zuidwestelijke muur tussen de Kunkenspoort en de meest zuidelijke toren, op één plaats doorgebroken voor de aanleg van een gracht.
- De toren tussen de Kunkenspoort en de buitenste Koeipoort. Deze ligt waarschijnlijk nog onder een wal van de 3de stadsomwalling.
- De buitenste Koeipoort als westelijke toegangspoort tot het binnenplein van de citadel.
- Het meest zuidelijk deel van de stadsgracht, vanaf de meest zuidelijke toren tot aan de oostelijke toren. Mogelijk is deze laatste toren herbruikt als oostelijke toegangspoort tot het binnenplein van de citadel.
- De Sint-Sulpitiuskerk (en mogelijk een deel van de kloostergebouwen).
- Een deel van de stadsmuur tussen de oostelijke torens, als steunbeer en/of als oversteek in de gracht ten noordoosten van het bastion St.-Andries. Mogelijk is de meest oostelijke toren verwerkt in de wal ten noordoosten van het bastion St.-Andries.

› Het Donderhuys - de best bewaarde toren uit de 1ste stadsomwalling van Lier (14de eeuw) - zit ingekapseld in de muren van de huidige woningen. (Triharch)

Het feit dat deze delen van de 2de stadsomwalling herbruikt werden voor de bouw van de citadel (en dus niet afgebroken werden), maakt dat deze nu nog steeds bewaard kunnen zijn in de huidige aardwerken.

Dezelfde oefening zouden we kunnen doen voor de volledige stadsomwallingen van Zoutleeuw. Veelbelovend is een analyse van de 1ste stadsomwalling. De vondst van een deel van een toren van de 1ste omwalling aan de Grote Markt geeft aan dat nog delen van die 1ste omwalling bewaard gebleven kunnen zijn. En dit niet alleen in de bodem, maar ook bovengronds. Recente vondsten in andere Vlaamse steden bewijzen dit. Zo werd in 2007 bij verbouwingswerken de best bewaarde toren uit de 1ste stadsomwalling van Lier (14de eeuw)

ontdekt. Deze toren, het Donderhuys genaamd, is tot op de 2de verdieping nagenoeg intact bewaard gebleven omdat hij als het ware ingekapseld zat in de muren de huidige woningen.

Hoog tijd om op zoek te gaan naar de onzichtbare overblijfselen van de stadsomwallingen van Zoutleeuw zodat deze niet weer onomkeerbaar vernield worden, maar een plaats krijgen in de verdere ontwikkeling van deze stad.

GLOSSARIUM VAN MILITAIRE EN VESTINGBOUWKUNDIGE TERMEN

- barbacane:** buiten een poort gelegen verdedigingswerk
- bastion:** flankeringsorgaan van de gracht, bestaande uit een (vijf)hoekige uitbouw van de wal, vooraan uitgerust met twee faces die in de saillant bijeenkomen en zijdelings met twee flanken die aan de courtine zijn vastgemaakt
- bedekte weg:** de weg buiten de hoofdgracht gelegen, aan de veldzijde gedekt door een glacis
- binnentalud:** binnenhelling van een wal
- borstwering:** stenen, later aarden ophoging die de verdediger vooraan beschermt en een gevechtsoptelling vormt
- buitentalud:** buitenhelling van een wal
- buitenwerk:** in de gracht gelegen verdedigingswerk met open keel
- citadel:** zelfstandig verdedigingswerk binnen of tegen een vesting gelegen, dienend als reduit en/of als dwangburcht
- courtine:** muur of wal gelegen tussen twee torens of (half-)bastions
- face:** naar buiten gerichte zijde van een versterking
- flank:** de zijde van een versterking van waaruit flankeervuur gegeven wordt
- glacis:** aarden helling, die de bedekte weg aan de veldzijde dekt
- gracht:** al dan niet met water gevulde uitgraving die als hindernis dienst doet
- halfbastion:** bastion met slechts één flank
- halve maan:** drie- of vijfhoekig voorwerk vóór een bastion gelegen
- hoofdgracht:** de gracht die vlak voor de hoofdwal is gelegen
- hoofdwal:** wal rond een versterking zonder zijn buitenwerken
- hoornwerk:** voorwerk met vooraan één gebastioneerd front
- kazemat:** ondergrondse kamer, meestal voor de opstelling van een wapen; geschutsruimte ingegraven in een bastionflank (recolate)
- keel:** de achterzijde van een versterking
- kroonwerk:** voorwerk met vooraan twee gebastioneerde fronten
- ravelijn:** drie- of vijfhoekig voorwerk, aanvankelijk ter dekking van een toegang naar de vesting, later ter dekking van de courtine
- redoute:** schans
- reduit:** zelfstandig verdedigingswerk dat dienst doet als laatste wijkplaats
- rondeel:** muurtoren speciaal gebouwd voor de opstelling van geschut
- rondweg:** overgang van het grachtalud en het buitentalud
- schans:** eenvoudig aarden, aan alle zijden gesloten verdedigingswerk, meestal zonder eigen garnizoen
- terreplein:** open binnenruimte van een vestingwerk
- voorgracht:** bijkomende gracht gelegen voor de hoofdgracht
- voorwerk:** versterking met open keel, voor de wal gelegen
- wal:** van een borstwering voorziene, al dan niet beklede aarden ophoging rond een versterking
- walgang:** gedeelte bovenop een wal, gedekt door een borstwering
- wapenplaats:** een verbreding van de bedekte weg om troepen te verzamelen

LITERATUUR

- KEMPENEERS, Paul, Zoutleeuw. Een toponymisch-geschiedkundige studie, *Onomastica Neerlandica*, Instituut voor Naamkunde, Leuven, 2003.
- LISSON, Jelle, Zoutleeuw in de middeleeuwen: van platteland tot stad. *Stadsontwikkeling in de Nederlanden.*, Academia Press, Gent, 2015.
- LOMBAERDE, Piet e.a., Antwerpen versterkt. De Spaanse omwalling vanaf haar bouw in 1542 tot haar afbraak in 1870, UPA en Stadsarchief Antwerpen, Antwerpen, 2009.
- MORIA, Roger, De Spaanse Citadel. De vesting Zoutleeuw in de 17de en 18de eeuw, Tentoonstelling 30 juli – 30 september 2005, Zoutleeuw, 2005.
- RYSAERT Caroline, David MAES, Richard EXALTUS, Joep ORBONS en Walter SEVENANTS, Archeologische evaluatie en waardering van de Spaanse Citadel. Zoutleeuw, provincie Vlaams-Brabant., Antegroup, Antwerpen, 2013.

Contactgegevens

- › Walter Sevenants
Triharch onderzoek & advies bvba
walter.sevenants@triharch.be

› Luchtfoto van de aangetroffen archeologische resten
(© gemeente Boutersem).

“Het Hageland boven”: archeologische toevalsvondsten in Vlaams-Brabant eind 2016 en 2017

Geert Vynckier

Uit de provincie Vlaams-Brabant worden steeds meer toevalsvondsten gemeld bij het agentschap Onroerend Erfgoed. Niet alle meldingen leiden tot verder onderzoek. Alleen de resten die op korte termijn zullen verdwijnen, onderzoeken we verder of worden opgegraven. De gegevens van deze toevalsvondstmeldingen kunnen van pas komen bij grootschaliger onderzoek of in functie van latere bouwprojecten.

Boutersem (Verrijck) 1

Tijdens grond- en infrastructuurwerken voor de herinrichting van de toegangsweg naar en het plein voor het stadhuis, gevestigd op het domein en in het kasteel van Kwabeek trof men robuust muurwerk aan in bak- en Gobertangesteent. Het bleek al gauw dat dit restanten van een belangrijke historisch site waren, namelijk de funderingen van voorlopers en verbouwingen van het huidige kasteel met zijn aansluitende slotgracht. We voerden een onderzoek uit van 12 tot 14 oktober 2016.

Het kasteel van Kwabeek was in het prille begin een leengoed van het hertogdom Brabant dat in de 15de eeuw de naam ‘Ter Sluizen’ droeg. Het behoort sinds de 14de eeuw tot op de dag van vandaag toe aan meer-

dere eigenaars. Rond 1750 liet de toenmalige eigenaar, Joseph Goupy, verfraaiingswerken uitvoeren en een Franse parktuin aanleggen. In 1789 verloor het kasteel zijn "feodale attributen", namelijk zijn toren en zijn ophaalbrug. In de 19de eeuw werden de wallen gedempt en werd het kasteel een landhuis. Eind 19de eeuw kreeg het kasteel een neorenaissance uitzicht. Het werd echter grotendeels verwoest tijdens de eerste wereldoorlog. Opnieuw werden bouwwerken uitgevoerd. Een dienstvleugel werd aangebouwd en aan de zijde van de grote vijver werd een terras aangelegd. Het is onder deze vorm dat we het kasteel dat sinds 1980 eigendom is van het gemeentebestuur van Boutersem, vandaag nog kennen.

Met hulp van de aannemer verlengden we de werkput en kuisten we die op. De archeologische resten, vooral restanten van (muur)funderingen, bevonden zich tussen 20 en 70 cm onder het huidige loopoppervlak. Ze waren bedekt met aangevoerde en gestorte opvullings-, ophogings- en puinlagen. We schoonden de volledige restanten op samen met vijf strategisch gelegen profieltjes om een beter inzicht te krijgen in de opbouw van het terrein.

De aangetroffen sporen, muurfunderingen, vloertje en opvullingslagen, behoren alle tot verschillende fasen van het kasteel van Kwabeek, inclusief de latere verbouwingen, en de aansluitende gracht. Naargelang hun opbouw, gebruikt materiaal en fasering kunnen we de muur(funderings)resten indelen in drie groepen. Ten eerste, de resten behorende tot de muur en opbouw van

het kasteel langs de gracht, ten tweede de restanten van een verbouwing hiervan, vooral aan de binnenzijde en ten derde restanten van latere, in baksteen opgetrokken recentere verbouwingen nadat de gracht gedempt was. De eerste groep behoort tot het kasteel dat zichtbaar is op de kaart van Villaret en Graaf de Ferraris uit de 18de eeuw en behoort zeker niet tot een oudere uitvoering van de burcht zoals zichtbaar op de tekening uit het kaartboek van de abdij het Park te Heverlee uit 1657. Van wanneer de bakstenen verbouwing (aanpassing muur en vloertje) dateert en waarom ze gebeurde is op dit ogenblik niet duidelijk. De bakstenenmuurrestanten in het noordoosten van de werkput behoren tot een vleugel van het kasteel die in het midden van de 19de eeuw werd bijgebouwd.

De kasteelsite is een uitzonderlijk voorbeeld van de evolutie van een kasteel in de tijd en is belangrijk voor de directe omgeving en regio.

Tijdens de afwerkingsfase van het plein en de toegang tot het kasteel (stadhuis) werden de archeologische resten weer ondergestopt en de belangrijkste muren uit de verschillende fasen met Gobertangesteent en baksteen op het loopvlak aangeduid. Het nieuwe plein werd plechtig geopend op Open Monumentendag, 10 september 2017.

› Restanten van verbouwingen in baksteen aan de burchtmuur.

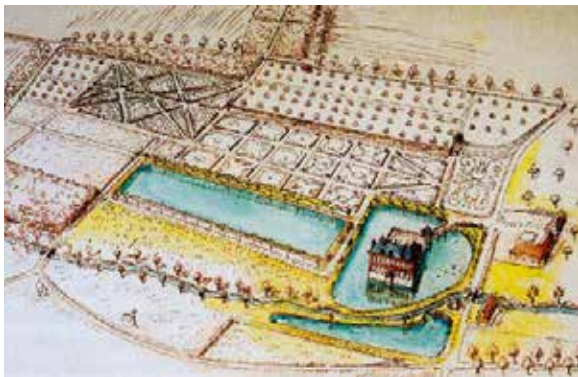

› De restanten van de burchtmuur in Gobertange steen.
› Bakstenen funderingen van latere verbouwingen in de 19de eeuw.

Boutersem (Verrijck) 2

Op 7 februari 2017 ontving het agentschap Onroerend Erfgoed een tweede melding van een toevalsvondst op het domein van het kasteel van Kwabeek (fig. 5). Tijdens grond- en funderingswerken voor het plaatsen van nieuwe klimspeeltuigen in het park en de tuin ten noorden van het huidige kasteel kwamen enkele funderingen in baksteen aan het licht. Het bleken al gauw restanten van enkele gebouwtjes die ofwel bijgebouwen waren van het kasteel ofwel een functie hadden binnen het park.

In de prille beginfase van het domein was er waarschijnlijk geen aangelegde tuin aanwezig. Een eerste melding van een aangelegde tuin rond het kasteel dateert van 1505. Maar hier is verder niets over bekend. Op de kaart van Villaret uit 1745-1748 en deze van Graaf de Ferraris uit 1771-1778 zien we wel een voor de regio vrij complexe, geometrische aanleg van de tuin, die lijkt op andere strak geometrische kasteelparken die eveneens in smalle en min of meer ingesneden rivier- of beekdalen gelegen zijn, zoals het domein d'Overschie te Hulden-

› Reconstructietekening van de tuin gebaseerd op de kaart van Graaf de Ferraris (door J. Halfants).

› De vrij gelegde archeologische sporen in het park van het kasteel van Kwabeek.

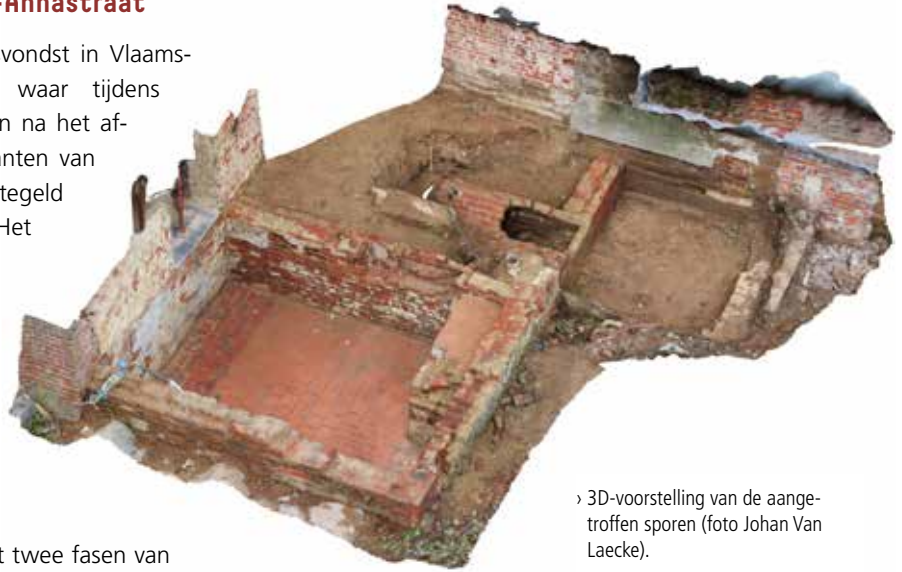
berg (Neerijse) of het verdwenen kasteeldomein van Bierbeek (Opvelp). Er is een langgerekte vijver zichtbaar met ten noorden daarvan een formele tuin met paadjes, plantsoenen, bloembedden en delen met bomen en struiken. Op de kaart van Graaf de Ferraris staat ten noorden van de formele tuin een muur aangeduid die ofwel een scheidingsmuur veronderstelt met de boomgaard ofwel een terrasmuur is. Deze muur is nog zichtbaar op de topografische kaart van 1893. Later wordt de gracht rond het kasteel verder opgevuld en krijgen de tuin en het park een nieuwe padenstructuur en wordt het meer een tuin gebaseerd op de oude Engelse landschapstijl.

We registreerden de archeologische sporen, maar groeven ze niet verder uit dan de werkput op 30cm diepte. De sporen bestonden vooral uit muurfunderingen in baksteen, uitbraaksporen en een beperkt wit kalkpakket. Deze behoren allen tot muren en of constructies die te maken hebben met de tuin- en parkinrichting van het domein ten noordwesten van het kasteel van Kwabeek. Voorlopig kunnen we een vierkant gebouwtje herkennen met daarin één binnenmuur en een lange muur die van van zuidwest naar noordoost loopt en stopt op de fundering van het gebouwtje. Dit gebouwtje en de muur zijn enkel terug te vinden op de topografische kaart van 1893, waar de muur als een zwarte lijn staat aangegeven. Op basis van deze gegevens en het aangetroffen archeologisch materiaal, bloempotten met rand en draairibbels, kunnen we de aangetroffen restanten dateren op het einde van de 19de eeuw.

Tielt-Winge (O.L.V. Tielt): Sint-Annastraat

Een derde melding van een toevallig vondst in Vlaams-Brabant kwam uit O.L.V. Tielt waar tijdens restauratiewerken aan de pastorie en na het afbreken van een bijgebouwtje, restanten van bakstenen funderingen en een betegeld keldertje werden aangetroffen. Het bleek al gauw dat het hier hoofdzakelijk ging om restanten van een bijgebouw dat in het midden van de 20ste eeuw werd opgetrokken. Er werd besloten om de muurfunderingen, de waterput en de kelder te registreren op 27 en 28 februari 2017.

De aanwezige sporen behoorden tot twee fasen van uitbreidingen en aanpassingen van de pastorie. De sporen zijn in twee hoofdgroepen in te delen. Een eerste groep behoort tot een eerste aanbouw in de hoek van de pastorie en het aangrenzende poortgebouw. Het gaat om bakstenen funderingsmuren die aan de binnenzijde nog resten vertoonden van een bezettingslaag in grijswitte mortel. Ze vormden samen een vierkant keldertje van ongeveer 3 op 3m dat tegen het oostelijk deel van het poortgebouw was aangebouwd. Op één plaats was er in de funderingsmuur een uitsparing waar ooit

› 3D-voorstelling van de aangetroffen sporen (foto Johan Van Laecke).

een trap aanwezig was die toegang gaf tot het keldertje. De vierkante vloertegels waren in het centrale deel haaks geplaatst en gebed in dezelfde groengele zandige mortel als de muren. Aan de west- en oostzijde van de kelder was de vloer vervaardigd uit baksteen. Aan de westzijde deed de vloer dienst als basis voor een opgemetselde waarvan de aanzet van de boog nog aan één kant zichtbaar was. Een laag leisteen en mortel gelijkaardig aan de vloermortel, dekten deze fundering af. In het verlengde van de westelijke muur van het keldertje liep een identiek opgebouwde muur in zuidelijke richting. Een tongewelf onderbrak deze muur en sloot aan op een vierkante, dieper gelegen waterput die nog water bevatte. Volgens cartografische en historische bronnen dateren deze aanbouw, het keldertje en de aansluitende muur uit het einde van de 19de eeuw. Er werden geen archeologische vondsten aangetroffen die een verfijning van de datering konden opleveren.

De tweede groep sporen behoren tot een recenter gebouwtje dat bovenop de vorige funderingen stond. Na de afbraak van het vroegere gebouwtje bouwde men een nieuwe, smallere muur op de noordelijke fundering en werden de andere nog bestaande funderingen gebruikt voor het nieuwe bijgebouw dat in zuidwestelijke richting groter werd dan het vorige. In de westelijke gevel van het poortgebouw en in de noordelijke gevel van de pastorie is ook te merken dat twee opeenvolgende gebouwtjes deze hoek vulden. Beide lijnen van het dak zijn duidelijk te herkennen. Historische bronnen dateren de tweede groep van sporen exact in 1954.

› Het keldervloertje en de boogconstructie in baksteen.

› De lijnen van de twee daken van de aanbouwen tegen het poortgebouw.

› Noordelijke funderingsmuur met de uitsparingen.

Haacht (Tildonk): Kruieneikenstraat

Een laatste onderzochte toevalsvondst bevindt zich in de voormalige in art-nouveaustijl opgerichte feestzaal van het Ursulinenschool te Tildonk. Tijdens restauratiewerken van dit schitterende gebouw, opgericht rond 1900 in ijzer en glas, kwamen bij het uitbreken van de houten vloer enkele bakstenen funderingen aan het licht. We onderzochten deze op 6 juli 2017.

De eerste gebouwen van de school werden vanaf 1818 gebouwd. Op oudere historische kaarten zien we drie gebouwen behorende tot een erf of boerderij.

Naast recentere rioleringen in baksteen waren vooral de restanten van bakstenen funderingen opvallend. Deze vormden een langwerpige rechthoek van minimaal 18,40 op 6,25 m. De zuidelijke en westelijke muur waren 50 cm breed. De noordelijke was anders opgebouwd, maar 29 cm breed en vertoonde uitsparingen in het metselwerk waarin waarschijnlijk verticale pijlers stonden (fig. 11). De zuidwestelijke hoek van de constructie vertoonde geen rechthoekige hoek maar was afgerond (fig. 12). In het oosten was het smalle uiteinde vernield.

Voorlopig interpreteren we de sporen als de resten van een oude boerderij van voor de eerste echte vestiging van de school.

› De zuidwestelijke afgeronde funderingsmuur.

LITERATUUR

DENEFF R. & WIJNANT J. 2002: Tielt-Winge (Tielt): Pastorie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Historische tuinen en parken van Vlaanderen. Inventaris Vlaams-Brabant. Holsbeek, Lubbeek en Tielt-Winge, M&L Cahier, 6, 143-144.

DENEFF R. 2004: Historische tuinen en parken van Vlaanderen. Inventaris Vlaams-Brabant. Bierbeek, Boutersem, Glabbeek en Oud-Heverlee, M&L Cahier, 9, 127-135.

GEYSENS R.: Het domein van Kwabeek, kasteel en park, Boutersem, v.z.w. Velpelven, s.d.

LAUWERS V., NIJSSEN R., WOUTERS W., KEMPENEERS P. & DE VRIJWILLIGERS VAN TIELT 2017: Een geschiedenis van een dorp in het Hageland. Mijne groeten uit Onze-Lieve-Vrouw Tielt, Leuven.

LIMBOS C. 2008: Bouwhistorische studie van de pastorie te Onze-Lieve-Vrouw-Tielt (Deelgemeente Tielt-Winge). In opdracht van Spectrum bvba, multiprofessionele architectenvenootschap.

VANDEWOUDE E. 1958: O.L.V. Tielt in het verleden. Van de oudste tijden tot omstreeks 1800, O.L.V. Tielt.

Contactgegevens

› Geert Vynckier
Erfgoedonderzoeker archeologie
Agentschap Onroerend Erfgoed
geert.vynckier@vlaanderen.be

Het Onroerend Erfgoeddepot Vlaams-Brabant vertelt

Hadewijch Degryse en Jan De Cock

Het Onroerend Erfgoeddepot Vlaams-Brabant bewaart onder meer archeologische ensembles afkomstig van onderzoek in Vlaams-Brabant. Om je te laten kennismaken met de werking, belichten we regelmatig in een digitale nieuwsbrief voorwerpen en contexten die in het depot terug te vinden zijn. Hier krijg je meer informatie over de reeds verschenen bijdragen van eind 2016 en 2017.

Het erfgoeddepot bewaart diverse grote en kleine ensembles uit Aarschot, Beersel, Boortmeerbeek, Boutersem, Diest, Dilbeek, Halle, Huldenberg, Kampenhout, Keerbergen, Leuven, Machelen, Meise, Overijse, Sint-Pieters-Leeuw, Steenokkerzeel, Ternat, Wemmel en Zemst en andere ensembles zijn op komst. Wil je op de hoogte blijven van de werking, abonneer je dan op de e-zine erfgoed via www.vlaamsbrabant.be/nieuwsbrieven.

Crematiegraven uit de ijzertijd in Boortmeerbeek

Een fysisch antropologe bestudeerde dit hoopje verbrand bot met een datering tussen 550 en 390 voor Christus. Het onderzoek wees uit dat het om een volwassene (waarschijnlijk een vrouw) tussen 27 en 30 jaar oud gaat. Deze persoon had tijdens haar leven meerdere infecties, waarvan de sporen op het bot zichtbaar bleven. Waarschijnlijk leed ze aan hevige tandpijn door cariës. Toch verloor ze geen enkele tand tijdens haar leven. Na haar dood werd ze gecremeerd, de crematieresten werden zorgvuldig gesorteerd uit de brandstapel en in een kuiltje begraven op het grafveld. In de Stationstraat in Boortmeerbeek vonden archeologen in 2013 de resten terug. Of hoe kleine vondsten ons zoveel kunnen vertellen na grondig studiewerk.

Specificaties

- **Thema:** begraving
- **Materiaal:** menselijk bot
- **Periode:** ijzertijd (800 tot 57 v.Chr.)
- **Site:** Boortmeerbeek Stationsstraat
- **Publicatie:** W. Jezeer 2015, Middeleeuwse bewoningssporen en een ritueel landschap uit de IJzertijd. VEC rapport 31.

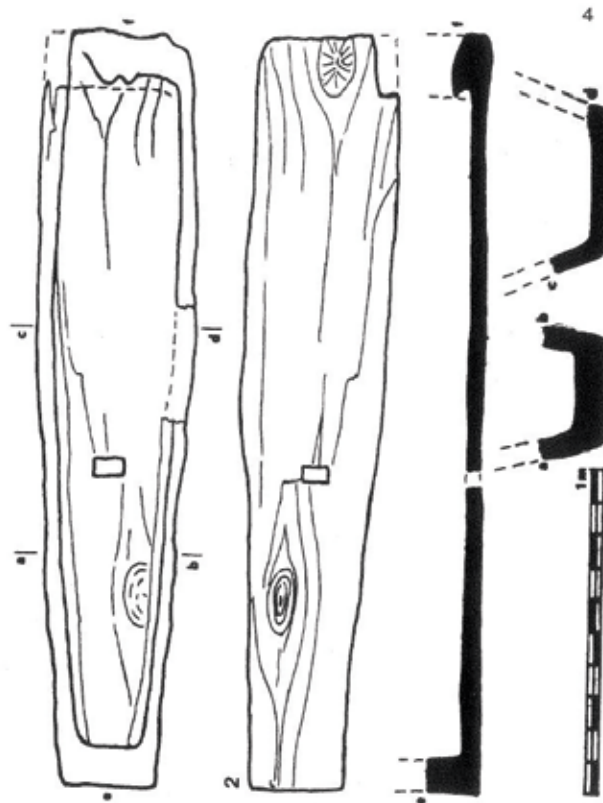
Karolingische boomkist uit de oude kerk van Huizingen

De oude kerk van Huizingen (Beersel) werd omstreeks 1900 gesloopt aangezien er een nieuwe, ruime neogotische kerk elders in de gemeente werd opgetrokken. Het zag ernaar uit dat de archeologische ondergrond van de kerk vanaf 1900 onaangeroerd zou blijven. Midden jaren '60 werden er echter plannen gesmeed voor de aanleg van een autoweg tussen Brussel en Parijs (E19), waarvan het ontwerptraacé pal bovenop de oude kerk viel. Hoog tijd dus voor archeologisch onderzoek. Vanaf 1965 werden de fundamenten blootgelegd onder leiding van August Bal en René Borremans. Alle bouwfases van de kerk konden worden gereconstrueerd, van het eerste houten zaalkerkje in de 9de eeuw tot de laatste bouw van een sacristie in de 18de eeuw. In één van de oudste lagen, net buiten het eerste stenen zaalkerkje, werd er in 1967 een boomkist opgegraven. Een deel van de schedel en enkele fragmentarische botten zijn toe te schrijven aan deze begraafing. Het ontbreken van een deksel doet vermoeden dat de kist later verstoord werd. De eikenhouten kist bestaat uit een uitgeholde boomstam die in de lengte werd doorgezaagd. De kist werd na de opgraving behandeld met was, om ze te vrijwaren van krimp en verval. In 1971 werd een houtmonster door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium aan een C-14 onderzoek onderworpen. De kist werd historisch gesitueerd tussen 850 en 975. De gevelde eik groeide dus tijdens het keizerrijk van Karel De Grote (° rond 747, + 814). De persoon in de kist kon door een gebrek aan bronmateriaal niet geïdentificeerd worden. Mogelijk heeft het gebruik van de kist te maken met de sociale status van de overledene.

De boomkist werd voornamelijk in de vroege en midden-bronstijd gebruikt in Noordwest-Europa. Tot in de vroege middeleeuwen werden uitgeholde boomstammen gebruikt. Oorspronkelijk bevond de kist zich in de collectie van het Zuidwest Brabants Museum te Halle. In november 2016 werden de artefacten van de opgraving in langdurige bewaring aan het Onroerend Erfgoeddepot Vlaams-Brabant gegeven.

Specificaties

- **Thema:** begraafing
- **Periode:** middeleeuwen, Karolingische periode
- **Site:** Huizingen, Oud Dorp
- **Publicatie:** Bal, A. 'De voormalige Sint-Jan-Baptistkerk te Huizingen. Archeologisch onderzoek'. In *Hallensia*. Jaargang 11, nr. 3. Halle, 1989

Ijzeren ex voto's uit de oude kerk van Huizingen

Opgravingen aan de oude kerk in Huizingen in de jaren '60 leverden ook een 100-tal ijzeren ex voto's op. Een ex voto (Latijn voor: krachtens een gelofte) is een voorwerp dat geplaatst werd bij een altaar of een heiligenbeeld in een bedevaartsoord, als smeekbede of dank aan God of een heilige voor een te verkrijgen of verkregen gunst. Sint -Leonardus was een van de heiligen die te Huizingen werd aanroepen. Hij bracht soelaas bij verlamden, reumaleiders, blinden, zwakken en zwangere vrouwen, alsook bij dierenziekten. De bedevaarders kozen een ex voto uit dat overeenstemde met hun ziek lichaamsdeel. Er werden 4 antropomorfe beeldjes opgegraven, zowel gegoten als gesmeed. Ook armen en benen en één voet waren er geofferd. De gewoonte bestond om driemaal biddend rond de kerk te gaan, met de ex voto in de handen. Het voorwerp werd dan als een soort amulet zo dicht mogelijk bij het Sint-Leonardusbeeld geplaatst. Het waren uitsluitend bedevaarders uit Wallonië die ijzeren ex voto's meebrachten. Tot in het begin van de 20ste eeuw vond dit gebruik plaats.

Specificaties

- **Thema:** volksdevotie
- **Periode:** ancien régime tot begin 20ste eeuw
- **Site:** Huizingen, Oud Dorp
- **Publicatie:** Bal, A. 'De voormalige Sint-Jan-Baptistkerk te Huizingen. Archeologisch onderzoek'. In Hallensia. Jaargang 11, nr. 3. Halle, 1989

Specificaties

- **Thema:** grondstoffen, bewoning, begraving
- **Periode:** steentijd, bronstijd, ijzertijd, nieuwe tijd
- **Site:** Kampenhout Tritsstraat

Touwversierd ruwwandig randfragment van een tonvormige pot uit de Hilversumcultuur

Langs de Tritsstraat in Kampenhout werden er in 2012 archeologische opgravingen uitgevoerd. Op de plaats waar heel wat restanten uit het verleden naar boven kwamen, staan nu 80 woningen opgetrokken in opdracht van de 'Gewestelijke Maatschappij voor Volkshuisvesting'. De eerste sporen van permanente bewoning in deze gemeente gaan terug tot de bronstijd. Uit deze periode stamt een potscherf uit de Hilversumcultuur. Deze cultuur uit de vroege en midden-bronstijd (1800 - 1200 v.Chr.) werd in de jaren '50 voor het eerst uitvoerig besproken aan de hand van het aardewerk dat in Hilversum en omgeving werd gevonden. De pot waartoe de scherf behoorde, werd versierd door in de nog natte klei een touwtje te drukken. Zo krijgt de pot een sierlijke afwerking met geometrische motieven, typisch voor deze periode is de zigzaglijn.

Röntgenopname voor het depot: een oud mes uit de Begijnhofkerk van Diest

Niet enkel voor medische doeleinden, maar ook voor het depot zijn röntgenfoto's nuttig. Bij een opgraving gebeurt het regelmatig dat er metaalresten worden opgegraven. Dit was ook het geval in Diest, waar in 2013 in de Begijnhofkerk opgravingen plaatsvonden. Eén van de quasi onherkenbare klompen roest en zand toonde onder de scanner dit beeld van een mes of werktuig, te situeren in de 14de tot 17de eeuw. Nu kunnen we de contouren van het object duidelijk zien en een oordeel vellen over de noodzaak van een restauratie. Toch blijven we zitten met de volgende vraag: wat was de functie van het mes tussen al de vredig begraven Begijntjes?

Het depot bewaart de vondst nu in een luchtdichte doos, waarin ook silicakorrels zitten, deze sloppen alle vocht op zodat de verdere corrosie tot een minimum beperkt wordt.

Specificaties

- **Thema:** onderzoek
- **Materiaal:** metaal
- **Periode:** late middeleeuwen - Nieuwe Tijd (14de tot 17de eeuw)
- **Site:** Begijnhofkerk, Diest

Contactgegevens

› Jan De Cock | Hadewijch Degryse
 Onroerend Erfgoeddepot Vlaams-Brabant
 erfgoeddepot@vlaamsbrabant.be | www.vlaamsbrabant.be/erfgoeddepot

› Meer informatie over de collectie: www.erfgoedplus.be/zoeken?collectie=23002D91

MEER INFO

Provincie Vlaams-Brabant Dienst Erfgoed

Provincieplein 1 - 3010 Leuven
016 26 76 10
erfgoed@vlaamsbrabant.be

Beleidsverantwoordelijke

Tom Dehaene
gedeputeerde voor erfgoed
tel. 016 26 70 23
kabinet.dehaene@vlaamsbrabant.be